

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

др *Ирена Гришкај*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*, др *Радослав Кайичић*, *Блаже
Конески*, др *Тине Лојар*, др *Александар Младеновић*, др *Асим Пецо*,
др *Мићар Пешикан*, др *Живојин Сијанојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIV књ.

БЕОГРАД

1978

О СРПСКОХРВАТСКИМ РЕЧЕНИЧНИМ ПРИЛОЗИМА

I

Прилогом се овде назива сваки непроменљиви облик, било прост или сложен, са неком модификаторском службом. Прилог може бити модификатор не само глагола (*брзо шече* и сл.), придева (*недовољно храбар* и сл.) и другог прилога (*сувише нагло* и сл.) већ и реченице у целини. Тако, рецимо, презентски облик *разуме се* функционише као прилог у примеру *он је, разуме се, њрисиџао* пошто задовољава оба поменута услова: не подаје се парадигматским променама (не може се рећи **он је, разумело се, њрисиџао* или **он је, разумеће се, њрисиџао*), а служи модификацији реченице *он је њрисиџао*.

Термин *реченични њрилог* (енгл. *sentence adverb*) почео се шире употребљавати у теоријској лингвистици током протекле деценије када су радови логичара инспирисали језичке стручњаке да се на нов начин позабаве питањима реченичне модификације. Наиме, логичари су тој проблематици посветили доста пажње, па су њихове анализе и у овом погледу, као и у многим другом, добиле одговарајуће одјеке на подручју језичких студија. Рената Барч (Renate Bartsch), на пример, својом књигом *Adverbialsemantik. Konstitution logisch-semantischer Repräsentationen von Adverbialkonstruktionen* из 1972. године¹, која се бави испитивањем реченичних прилога у немачком језику, врло прикладно илустрuje тај утицај савремене логике на теоријско-методолошки приступ језичког стручњака.

Захваљујући радовима аутора као што су И. Полдауф², С. Грин-

¹ Објављено у публикацији *Linguistische Forschungen*, Bd. 6, Frankfurt am Main. Године 1976. угледала је света енглеска верзија те књиге (North-Hol and Linguistic Series 16). Њен наслов гласи: *The Grammar of Adverbials. A Study in the Semantics and Syntax of Adverbial Constructions*.

² Ivan Poldauf, *The Third Syntactical Plan*, Travaux linguistiques de Prague, 1, 1964, 241—255.

баум³, П. Шрајбер⁴, Р. Цакендоф⁵, Р. Барч⁶, Р. Томасон и Р. Сталнакер⁷, Ф. Хени⁸, Д. Алертон и А. Крутенден⁹, А. Лерер¹⁰, И. Белерт¹¹ и др., лингвистика данас располаже извесним знањима о видовима реченичне модификације о којима се на прагу шездесетих година није ни слутило. Указано је, пре свега, на то да један исти прилог може бити употребљен у једном случају као модификатор глагола-предиката, а у другом као реченични модификатор¹²; која је употреба конкретно у питању, откриће примена одговарајуће „дубинске“ анализе (тако, рецимо, српскохрватска реченица *он је љамејно избегао да се изјасни* може у принципу имати било који од следећа два смисла: (1) „он је НА ПАМЕТАН НАЧИН избегао да се изјасни“ и (2) „он је избегао да се изјасни, ШТО ЈЕ БИЛО ПАМЕТНО [С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ]“; у (1) *љамејно* служи као предикатска одредба за начин, у (2) као реченични прилог). Утврђено је, даље, да се у извесним приликама квалификација исказана прилогом односи, у ствари, на сам субјекат реченице¹³. Претходно наведена српско-

³ Sidney Greenbaum, *Studies in English Adverbial Usage*, London and Harlow 1969.

⁴ Peter A. Schreiber, *Some Constraints on the Formation of English Sentence Adverbs*, *Linguistic Inquiry*, Vol. II, No. 1, 1971, 83—101.

⁵ R. Jackendoff, *Semantic Interpretation and Generative Grammar*, 1972, MIT Press, Cambridge Massachusetts.

⁶ Renate Bartsch, *op. cit.*

⁷ Richmond H. Thomason and Robert C. Stalnaker, *A Semantic Theory of Adverbs*, *Linguistic Inquiry*, Vol. IV, No. 2, 1973, 195—220.

⁸ Frenk W. Heny, *Sentence and Predicate Modifiers in English*, *Syntax and Semantics*, Vol. 2, ed. by John P. Kimball, New York and London 1973, 217—245.

⁹ D. J. Allerton and A. Cruttenden, *English sentence adverbials. Their syntax and their intonation in British English*, *Lingua* 34, 1974, No. 1, 1—29.

¹⁰ Adrienne Lehrer, *Interpreting certain adverbs: semantics or pragmatics?*, *Journal of Linguistics*, Vol. 11, No. 2, 1975, 239—248 и *Complement-Oriented Adverbs*, *Linguistic Inquiry*, Vol. VI, No. 3, 1975, 489—494.

¹¹ Irena Bellert, *On Semantic and Distributional Properties of Sentential Adverbs*, *Linguistic Inquiry*, Vol. 8, No. 2, 1977, 337—351.

¹² О томе говори, на пример, С. Гринбаум разматрајући употребу прилога *strangely* (*op. cit.* на стр. 7).

¹³ О овој функцији прилога говори, на пример, Р. Цакендоф у овде већ поменутој студији о семантичкој интерпретацији и генеративној граматичи. Други један такође истакнути генеративиста, Џ. А. Фодор, објашњавајући да реченица *John carelessly kicked his mother* „in fact contains a modifier on ‘John’ (vide the paraphrase ‘it was careless of John to kick his mother’ or, marginally, ‘John was careless to kick his mother’)“ додаје следећу напомену коју би будућа истраживања требало на одговарајући начин да узму у обзир: „It seems to me that the decision whether a modifier is on an action or on its agent/recipient is often intuitively quite unclear“ (J. A. Fodor, *Troubles about actions*, *Semantics of Natural Language*, ed. by Donald Davidson and Gilbert Harman, Dordrecht, Holland, 1972, на стр. 55).

хрватска реченица са значењем (2) може послужити као илустрација за овакву појаву: *он је њамејно избегао да се изјасни* = „он је избегао да се изјасни, што је било паметно [С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ]“. Карактеристично је да дато реченично значење можемо експлицирати и у оваквој верзији: „ОН ЈЕ БИО ПАМЕТАН, па је избегао да се изјасни“. Наиме, у оваквим случајевима поступак субјекта о којем саопштава садржина реченице условљен је управо тиме што субјекат поседује квалитет именован прилогом. У реченици је овај тип модификатора познат под именом „прилога оријентисаног ка субјекту“ (енгл. *subject-oriented adverb*). Од 1975. године, заслугом Адријене Лерер¹⁴, општа лингвистика располаже и појмом реченичног прилога „који је оријентисан према објекту“ (енгл. *object-oriented adverb*). Ту врсту прилога егземплификује, рецимо, употреба српскохрватског облика *тачно* у реченици *Он је тачно њримејно да је њекси њун њџамџарских грешака*. Тачно се не односи непосредно на реченицу *Он је њримејно* већ на зависну синтаксичку структуру којом се она допуњује („тачно је да је текст пун штампарских грешака“, а не „тачно је да је он приметио“).

Но и поред свих ових и других сазнања до којих се дошло за нешто више од једне деценије¹⁵, има још доста нерасветљених питања која се тичу реченичних прилога, посебно словенских¹⁶.

Словенски истраживачи су се досада недовољно користили резултатима постигнутим у периоду појачаног општелингвистичког интересовања за прилошку проблематику. Књига Ренате Гжегорчикове (Renata Grzegorzczkova) *Funkcje semantyczne i skladniowe polskich przy-*

¹⁴ В. поменути студију *Complement-Oriented Adverbs*.

¹⁵ Још 1964. године су генеративисти Кац и Постал запазили да је једна од одлика реченичних прилога та што се не појављују у императивним конструкцијама (J. J. Katz and P. P. Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, MIT Press, Cambridge, Mass., стр. 77). Касније опсервације појединих аутора тицале су се највише улоге реченичних прилога у процењивању веродостојности реченичног саопштења. Тако је, рецимо, Шрајбер утврдио (*op. cit.*, на стр. 84) да прилози са значењем „срећом“ и „на жалост“ имају фактивни карактер, тј. имплицирају да саопштење на које се односе реферише о нечем истинитом, док је А. Лерер (*Interpreting certain adverbs ...*, посебно на стр. 240), указала на то да има случајева када се прилог јавља као регулатор реченичне фактивности (до импликације „Она није великодушна“, које иначе нема, долази ако се у реченицу *Он верује да је она великодушна* убацни облик *глушо*: *Он глушо верује да је она великодушна*).

¹⁶ В. о томе у моме раду *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*, који ће бити објављен у Софији, у Зборнику реферата и дискусија одржаних на састанку Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика (Варна, 23. X—28. X 1977. године).

słowków, која је објављена 1975. године¹⁷, своје је врсте изузетак. То је досада најисцрпнија монографија о предикатској и реченичној модификацији једног словенског језика. Одликује се богатим запажањима и познавањем савременијих гледишта. Па ипак, пишући своју књигу Гжегорчикова није била у потпуности информисана о новијој научној активности која се на другим странама посвећивала истој теми. У ствари, словенским синтаксичарима тек предстоје напори да се на адекватан начин укључе у одговарајућа проучавања другде у свету. Њима остаје да покажу у којој мери анализа словенских језичких факата потврђује умесност садашњих тумачења природе реченичних прилога.

Овај рад је покушај систематизације и класификације појава досада запажених у теоријској области о којој је реч, као и покушај развијања понеке идеје тек наговештене у постојећим студијама, а све уз егземплификацију српскохрватским језичким материјалом. Осим тога, анализи ће бити подвргнути и неки досада неуочени синтаксички феномени који, мада се тичу непосредно српскохрватског језика, имају и општији теоријски значај. Рад је лишен претензија на исцрпност; он тежи да да општи поглед на једну нову семантичко-синтаксичку област коју тек треба систематски истражити.

II

У сваком језику, па и у нашем, постоје разне врсте реченичних прилога. Ово је непосредан рефлекс чињенице да се реченица у процесу комуницирања подвргава модификовању различитих видова.

Бројно су доста заступљени прилошки изрази који су у функционалном погледу блиски конјункцијама. Реч је о модификаторима који садржину дате реченице постављају у одређени семантички однос према претходном саопштењу указујући тиме уједно на њихову међусобну повезаност¹⁸. Тако се, рецимо, реченица уведена прилогом *најројшије* ([*Она једва чека да некуд увече изађе*]. *Ја, НАПРОТИВ, не волим ноћне изласке* и сл.) поставља изразито адверзативно, а она коју уводи *међуштим* ([*Хиће је то одмах да кући*]. *МЕЂУТИМ, он није имао ири себи новаца* и сл.) само различито према информацији која претходи; *иша-*

¹⁷ Едиција Пољске академије наука: *Prace językoznawcze* 77.

¹⁸ Представнике ове врсте реченичних прилога С. Гринбаум обухвата термином *conjunctions* (в. *op. cit.*, одељак под насловом *Conjunctions*, стр. 38—80) алудирајући њиме на њихову везу с конјункцијама (енгл. термин за конјункције — *conjunctions*).

више има адитивни карактер¹⁹ ([*Никад он то њој није ускраћивао*]. ШТА-ВИШЕ, он је њој свесрдно *јомагао* и сл.), *јрема томе* конклузивни ([*Треба имати у виду да им је чак и то јоклонто*]). ПРЕМА ТОМЕ, он њима *нишија* није *дужан* и сл.), *наиме* експликативни ([*Задаша је од јочешка јогрешно јосиављен*]). НАИМЕ, *јребало је одмах узети у обзир фактор земљине језе* и сл.).

Поједини прилошки изрази повезујући реченицу са претходним текстом истовремено исказују у сажетом виду целу реченичну информацију. Њихов се конективни карактер, дакле, комбинује са функцијом реченичног кондензатора²⁰, што их чини унеколико посебним у односу на претходно поменућу групу реченичних прилога. Том се специфичном природом одликује *иначе* у примеру *Иначе ти нећу рећи о чему се ради* (= „УКОЛИКО НЕ БУДЕ КАКО РЕКОХ, нећу ти рећи о чему се ради“), у *јројивном* у примеру *У јројивном ће се илајити новчана казна* (= „АКО СЕ ПОСТУПИ СУПРОТНО РЕЧЕНОМ, платиће се новчана казна“), у *јом случају* у примеру *У јом случају јошаљи телеграм* (= „АКО СЕ ТО ДОГОДИ, пошаљи телеграм“), *ијак* у примеру *Ијак ћу ти ојросити* (= „Опростићу ти, МАДА СТВАРИ СТОЈЕ КАКО РЕКОХ“) и др.

Догађа се да поједина реченична саопштења, чијом је укупношћу остварена кохерентна текстуална целина, буду подвргнута међусобном разврставању по неком логички условљеном поретку. При таквом се логичком структурирању исказа употребљавају разни еnumerативни и њима сродни изрази, као *јрво, друго, затим, с једне стране, с друге стране, најзад* и сл.: *ПРВО, он се није јријавио на конкурс; ДРУГО, њега јом јриликом нико није јомињао; НАЈЗАД, ја њега не јознајем; С ЈЕДНЕ СТРАНЕ, то изискује огромне јојоре; С ДРУГЕ СТРАНЕ, то би била хумана акција*; и сл. За прилоге овог типа (чија је функција у суштини такође једним делом конективна) карактеристично је то да функционишу у сређеним низовима. Другим речима, редослед њиховог коришћења приликом оформљења текста подлеже стриктним правилима (тј. не може се, рецимо, при иницијалном разврставању употребити

¹⁹ С. Гринбаум (*op. cit.*, стр. 35—36) је увео термин *адитивни* (енгл. *additive*) за овај тип „конјункта“. В. и остале типове које он разликује у оквиру категорије „конјункта“. Гринбаумово запажања веома богато излагање било је иначе, како он сам напомиње (в. С. Гринбаум, *op. cit.*, на стр. 81 и 94), унеколико инспирисано претходно наведеном студијом чешког лингвисте И. Полдауфа.

²⁰ Ближе о проблемима везаним за концепт реченичног кондензатора в. у моме раду *Theoretische und methodologische Aspekte des Begriffs der Kondensation*, *Zeitschrift für Slawistik* XX, 5/6, 1975, 774—780.

зайим, па наставити са *јрво*, већ само обратно; *најзад* не долази непосредно иза реченице која је уведена са *јрво*; итд.).

„Прагматским прилозима“ (енгл. *pragmatic adverbs*) или „прилозима оријентисаним према говорном лицу“ (енгл. *speaker-oriented adverbs*)²¹ називају се језички облици којима говорно лице ставља до знања саговорнику како остварује дату реченицу или како се држи с погледом на своју улогу њеног аутора и сл. Прилогом *украјко*, на пример, сигнализвана је чињеница да информација исказана реченицом резимира догађаје у сажетом виду (*УКРАТКО, они су се на крају због тога разишли* и сл.), а *буквално* да јој не треба приписивати било какво пренесено значење (*Он се БУКВАЛНО јрезнојио од сјираха* и сл.); изразом *наводно* скреће се пажња на то да говорно лице преноси туђе речи (*Он је, НАВОДНО, решио да се ожени* и сл.), а изразом *с ойрошишењем* да се говорно лице ограђује од утисака који ће његова информација оставити на саговорника (*Он је јред њих истјрчао, С ОПРОШТЕЊЕМ, го голцај* и сл.); итд. Састављање прецизног списка оваквих модификатора у савременом језику задатак је који тек предстоји.

Модификаторска служба досад помињаних прилога имала је унеколико екстерни карактер — није непосредно задирала у унутрашњу, садржинску страну реченице. Постоје, међутим, и такви прилози који се непосредно односе управо на реченично значење. Према томе у ком се смислу успоставља овај однос, издвајају се и одговарајући типови оваквих прилога.

Треба, пре свега, напоменути да се реченична садржина може подврћи модификовању искључиво на експресивном плану. У том случају прилог не уноси никакво ново значење у реченицу, већ само даје посебну димензију интензитета њеном саопштењу. У том својству интензификатора²² појављује се, рецимо, облик *ојшише* у примеру *Ја*

²¹ В. Irena Bellert, *op. cit.*, стр. 349.

²² У граматици савременог енглеског језика са насловом *A Grammar of Contemporary English* (Лондон, 1972. година), делу реномираних аутора (Randolph Quirk, Sidney Greenbaum et al.), прилози ове врсте, названи интензификаторима (енгл. *intensifiers*), подељени су на различите типове (в. стр. 439). Основна је подела на (I) емфатичне изразе (енгл. термин *emphasizers*; нпр. *ајсолујно* у реченици *Он је ајсолујно у јраву*), (II) амплификаторе (енгл. термин *amplifiers*; нпр. *јојшално* у реченици *Он је јојшално изгубљен*) и (III) изразе којима се интензитет нечега смањује (енгл. термин *downtoners*, нпр. *једва* у реченици *Он једва схвајта у чему је сјвар*). У оквирима те основне поделе извршено је и суптилније семантичко разврставање (в. стр. 439). По Двајту Болингеру, функцију интензификатора иначе стиче „any device that scales a quality, whether up or down or somewhere between the two“ (Dwight Bolinger, *Degree Words* [= *Janua Linguarum, Series Maior* 53], The Hague 1972, на стр. 17).

га УОПШТЕ не њознајем, нијошићо у примеру То НИПОШТО не сме бити²³, уйраво у примеру њо је УПРАВО њако; итд.

Модификација стриктно семантичког карактера остварује се помоћу реченичних прилога различитих типова. Различитост о којој је реч условљена је специфичностима у семантичко-синтаксичком понашању датих модификатора.

Један тип семантичког модификовања реченичне информације долази до изражаја употребом тзв. „пресупозиционих речи“ — облика који својим присуством у реченици подсећају примаоца поруке на извесне појединости познате и њему и говорном лицу²⁴. Пресупозициони карактер имају, на пример, прилози *чак*, *више* и *коначно* у следећим реченицама: *Исйрайићо ме ЧАК до ауѡбуске станице* (= „Испратио ме до аутобуске станице, а аутобуска станица је, КАО ШТО СЕ ЗНА, далеко“), *Он ВИШЕ не ради код нас* (= „Он не ради код нас, а пре је, КАО ШТО СЕ ЗНА, радио“), *КОНАЧНО је ѡићисао изјаву* (= „Он је потписао изјаву, а на то се, КАО ШТО СЕ ЗНА, подуже чекало“).

Неки од реченичних прилога модификују реченични садржај у контрафактивном²⁵ смислу, тј. указују на његову неистинитост. Прилог у таквом случају обавештава или (1) да је нечије обмањивање по среди или (2) да се реченицом исказује свет имагинарног — сна или привиђања. Службу типа (1) обављају изрази (колоквијалног карактера) као *ѡобож* и *бајаги*: *Он се ТОБОЖ ѡкајао* (= „Он се НАПРАВИО као да се покајао“), *Он се БАЈАГИ сйрема на ѡућ* (= „Он се ПРАВИ као да се спрема на пут“) и сл. За ситуацију (2) употребљава се *као*, али само ако је претходно напоменуто да се ради о казивању нестварног: *Нешићо САМ чудно САЊАЛА: КАО ја на морској обали, а мој ѡкојни оѡац ѡред мене... и сл.*²⁶

²³ Сасвим друкчије тумачи функцију овог облика М. Стевановић у својој књизи *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, на стр. 396. Наводећи га у примеру *То, нијошићо, не сме бити*, Стевановић га сврстава међу „модалне речце“ којима се „износи... да је оно било или јест, или ће бити тако као што се доличним реченицама каже — према схватању, према мишљењу онога ко говори“ (*loc. cit.*).

²⁴ Ближе о концепту пресупозиције в. у моме раду *Теоријско-методолошки ѡроблеми словенске синѡаксе везани за концепѡи „факѡивносѡи“*, Јужнословенски филолог XXIII, 1977, на стр. 2 напомена 3.

²⁵ О концепту контрафактивности више у моме раду *Теоријско-методолошки ѡроблеми словенске синѡаксе везани за концепѡи „факѡивносѡи“* на стр. 3.

²⁶ О конструкцијама овог типа опширније у мојим радовима: *On a Particular Type of Sentence Variance in Serbo-croatian* Folia Slavica, Vol. № 1—3. Studies in Honor of Horace G. Lunt. On the Occasion of His Sixtieth Birthday Sept. 12, 1978. Part I, edited by Ernest A. Scatton, Richard D. Steele, Charles E. Gribble, Columbus, Ohio,

Изрази који се у општој лингвистици данас најчешће помињу као „модални адверби“ (енгл. *modal adverbs*), а по нашој домаћој граматичкој терминологији називају „модалним речима“ или „модалним речцама“²⁷ (*можда, вероватно, несумњиво* и сл.), спадају такође међу прилоге искоришћене за модификацију реченичног садржаја. Модификаторска функција тих израза своди се на информисање о томе какви су изгледи за то да оно што реченица саопштава одговара истини²⁸. Они се препознају по томе што их је могуће поставити непосредно испред реченице „истина је (то) да...“²⁹: *МОЖДА су се вратили* → *МОЖДА ЈЕ ИСТИНА (ѿо) да су се вратили*, *ВЕРОВАТНО су се вратили* → *ВЕРОВАТНО ЈЕ ИСТИНА (ѿо) да су се вратили*, *НЕСУМЊИВО су се вратили* → *НЕСУМЊИВО ЈЕ ИСТИНА (ѿо) да су се вратили* и сл. Као што је Белертова констатовала³⁰, прилози овог типа могу имати евентуално негативан облик, али никад негативно значење. Појава је универзалног карактера. Отуда и у нашем језику чињеница да се прилог *вероватно* не може заменити прилогом *невероватно* у реченицама као што је *Он се, ВЕРОВАТНО, вратио* (*Он се, ВЕРОВАТНО, вратио* → **Он се, НЕВЕРОВАТНО, вратио*).³¹ С друге стране, облик

1978, 142 — 148 и *Структурирање реченице ѿри исказивању измишљеног, лажног*, *Slavica Slovaca*, гоџ. 12, 1977, џис 3. II *Sémantické otázky gramatiky*, 205—208.

²⁷ В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, *loc. cit.*

²⁸ Н. М. Александров, у своме раду *К војросу о класификацији часѿей речи в индоевројейских јзыках* (Лењинград 1968), напомиње да се „модална реч“ односи „либо ко всему предложенију в целом, либо к слову любого разряда, даже к так называемым служебным словам (ср. *книга лежит, веројтно, НА столе, а не В столе*)“ (стр. 109). Међутим, и у овом случају, као и иначе, прилог овог типа модификује, у ствари, реченицу, али је она овог пута специфично организована. Наиме, расподела тзв. „комуникативног динамизма“ је у њој таква да је информациони потенцијал концентрисан управо на овом супротстављању месне релације („НА столе, а не В столе“); остали елементи реченице („книга лежит“) познати су из претходног реченог у разговору. Сасвим је разумљиво што се, не само у овом случају него и иначе, модификационо дејство прилога најнепосредније асоцира управо са „рематским делом“ реченичног саопштења, тј. са оним који је у комуникативном погледу најрелевантнији. (Термини овом приликом употребљени одговарају терминолошкој пракси прашке школе).

²⁹ Овај тест иначе примењују на нешто специфичнији начин, односно у сасвим другчијем контексту приступања проблему, Томасон и Сталнакер у раду који је овде већ навођен. О томе у ком смислу Ф. Хени оспорава валиднос њиховог метода в. у Хенијевој (такође већ навођеној) студији на стр. 237—238.

³⁰ Irena Bellert, *op. cit.*, стр. 343—344.

³¹ *Невероватно* такође може у неким приликама модификовати реченичну садржину, али на сасвим други начин. Он спада у реченичне прилоге „додатног коментара“ (в. даље излагање). Анализу међусобних односа прилога са значењем „вероватно“ и „невероватно“ у енглеском језику дали су први Алертон и Крутенден

несумњиво, који нема негативну семантику иако је морфолошки структуриран са обележјем негације, врши такође модификаторску службу о којој је реч (нпр. *Ти си, НЕСУМЊИВО, у њраву*). Облику *сумњиво*, међутим, који је по значењу, у ствари, негативног карактера, та иста функција остаје ускраћена (тј. не може се рећи **Ти си, сумњиво, у њраву* или сл.).

У посебан тип реченичних прилога издвајају се изрази којима се говорно лице служи зато да би изнело неки свој коментар о садржини реченице коју изриче. Ови прилози „додатног коментара“³² препознају се по томе што их је могуће из дате реченице пребацити у посебну, накондодату релативну структуру, као у следећим примерима: *Он нас је СРАМНО издао у одлучном њренуџку* → *Он нас је издао у одлучном њренуџку, ШТО ЈЕ БИЛО СРАМНО, Ти си се НЕПОТРЕБНО нервирала* → *Ти си се нервирала, ШТО ЈЕ БИЛО НЕПОТРЕБНО, Он је МУДРО избегао одговор на незгодно њиџање* → *Он је избегао одговор на незгодно њиџање, ШТО ЈЕ БИЛО МУДРО С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ, Она је ЛАКОМИСЛЕНО одбила њонуду* → *Она је одбила њонуду, ШТО ЈЕ БИЛО ЛАКОМИСЛЕНО С ЊЕНЕ СТРАНЕ, Он се, НА ЖАЛОСТ, у њоме није снашао* → *Он се у њоме није снашао, ШТО ЈЕ ЗА ЖАЉЕЊЕ, Она је, СРЕЋОМ, сџигла на време* → *Она је сџигла на време, ШТО ЈЕ СРЕЋА* и сл.

Као што наведени примери показују, у тој додатној реченичној структури лексичкој јединици која је вршила модификаторску службу додељује се улога лексичког језгра предиката. Само је у ретким случајевима промена синтаксичке позиције комбинована са изменом морфолошког лика дате јединице (... *ЛАКОМИСЛЕНО*... → ..., *иџо је ЛАКОМИСЛЕНО* и сл., али: ... *НА ЖАЛОСТ* ... → ..., *што је за ЖАЉЕЊЕ, ... СРЕЋОМ* ... → ..., *иџо је СРЕЋА*). Какве су све импликације морфолошких преображаја у датим случајевима — то тек треба да открију будућа испитивања.

Од ових изрза који се, реагујући позитивно на примену карактеристичног трансформационог теста, увршћују у категорију прилога додатног коментара већи део испољава овде већ помињано својство

(*op. cit.*, на стр. 8). Исти се однос испољава и у српскохрватском језику, што је и разумљиво, пошто се ради, као што је претходно већ истакнуто, о појави универзалног карактера.

³² Термин је мој — в. *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*. Многи истраживачи, следећи И. Полдауфа, употребљавају назив *адверб сџава* (енгл. *attitudinal adverb*). То, међутим, као што сам већ изложила у поменутој студији (в. напомену 4), није срећно терминолошко решење.

„оријентисаности према субјекту“ (в. одељак I). Његову присутност потврђује чињеница да се при експлицирању модификаторског значења појављује конструкција *С* (његове, њене, њихове и сл.) **СТРАНЕ**, с тим што се датом посесивном одредбом (... његове..., и сл.) указује на субјекат реченице чија се садржина модификује: *Он је лако мислено љримио обавезу на себе* → *Он је љримио обавезу на себе, иишо је било лако мислено С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ* и сл. Остали представници модификаторске категорије „додатног коментара“ не испољавају ову врсту оријентисаности према субјекту (уп. *Ви сйе му се нејошребно замерили* → *Ви сйе му се замерили, иишо је било нејошребно*, а не *..., *иишо је било нејошребно С ВАШЕ СТРАНЕ*; *Чудноватио, он је одмах љрисишо* → *Он је одмах љрисишо, иишо је чудноватио*, а не *..., *иишо је чудноватио С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ*; и сл.).

Е. С. Смушкевич је запазио да енглески облици са значењем „срећом“ — *luckily, happily, fortunately* — могу добити уз себе допуну у виду предлошке конструкције³³. И одговарајући српскохрватски облик испољава исто граматичко понашање. Наиме, акузативном конструкцијом са *шо* означава се бенефактор³⁴ „среће“: *Срећом ПО ЊУ, нико је није видео, Они су се, СРЕЋОМ ПО НАС, већ враишли* и сл. Могућност оваквог граматичког проширивања модификаторске јединице очевидно је појава универзалнијег карактера. У даљим истраживањима биће потребно одредити њен значај на плану опште семантике.

Српскохрватски реченични модификатор са значењем „срећом“ посебан је, уосталом, и по томе што се облички разликује од предикатског модификатора који је изведен такође од корена *срећ-*: *Он је, СРЕЋОМ, сйигао* = „Он је стигао, ШТО ЈЕ СРЕЋА“ | *Он је СРЕЋНО сйигао* = „Он је стигао ПРАЂЕН СРЕЋОМ“. Иначе таквог морфолошког разликовања по правилу нема у нашем језику (уп. *ЧУДНОВАТО, она се смеши* = „Она се смеши, ШТО ЈЕ ЧУДНОВАТО“ са *Она се ЧУДНОВАТО смеши* = „Она се смеши НА ЧУДНОВАТ НАЧИН“; уп. и *Он је ПОГРЕШНО изговарао енглеско th* где *јогрешино* може бити или предикатски модификатор, ако онај ко изговара реченицу има у виду значење „Он је изговарао енглеско *th* НА ПОГРЕШАН НАЧИН“,

³³ „Следует отметить еще одну особенность этих слов, которая заключается в том, что они могут принимать предложное дополнение (например, *luckily for him, fortunately for him* и т.д.)“ — Е. С. Смушкевич, *Модальные слова как часть речи в современном английском языке*, Вопросы теории частей речи. На материале языков различных типов, Лењинград 1968, на стр. 207.

³⁴ Термин је употрeбљен овде у значењу које има данас у општој лингвистици, сходно терминолошкој пракси Чарлса Филмора (Charles Fillmore).

или реченични модификатор, ако се мисли на значење „Он је изговарао енглеско *th*, ШТО ЈЕ ПОГРЕШНО [ТРЕБАЛО ЈЕ ДА ИЗГОВАРА НАШЕ Т]“ или сл.). Ово је потребно нагласити јер је у појединим же-зицима друкчија ситуација³⁵.

Коментар о којем је реч даје у наведеним примерима говорно лице. То, додуше, није посебно напоменуто, али се подразумева. Управо тиме што није напоменуто додељује се самом коментару извесна димензија објективности. У неким приликама говорно лице ипак указује на аутора коментара — на себе или ког другог: *ПО МОМ МИШЉЕЊУ*, *Зоран је Милана незаслужено критиковао* = „Зоран је Милана критиковао, што је било, КАКО ЈА МИСЛИМ, незаслужено“; *Он је, ПО ЊЕНОМ УВЕРЕЊУ*, *злонамерно постављао незгодна питања* = „Он је постављао незгодна питања, што је било, КАКО ОНА ВЕРУЈЕ, злонамерно с његове стране“; и сл. Прилошки израз којим се овакво ауторство утврђује, а који је, у ствари, номинализована реченица, функцио-нише такође као својеврстан реченични модификатор; он модификује реченицу уведена релативним ШТО. Та реченица је, додуше, неексплицирана, тј. подразумевана (дубинска), али тај факат по себи не оповргава претходну констатацију.

Проблем интегрисања реченичних прилога у реченичну структуру коју модификују има различите аспекте који до сада у општој лингвистици још нису дефинитивно расветљени. Јасно је засада толико да су ту начелно у језицима могућа оба решења: (1) да се прилог издвоји паузама (што се интерпункцијски одсликава у присуству зареза) од осталих елемената реченице; (2) да се не издваја. Некад у истом језику, чак у оквиру истога модификаторског типа, неке прилошке лексеме испољавају понашање у смислу (1), друге у смислу (2). Тако представници модификаторске категорије „додатног коментара“ у нашем језику илуструју како описану ситуацију (1) (уп. *ЧУДНО*, *не одазизају се*; *НЕВЕРОВАТНО*, *он зна резултат конкурса* и сл.) тако и описану ситуацију (2) (*Он нас је СРАМНО издао у одлучном тренутку*, *Ти си се НЕПОТРЕБНО нервирала* и сл.).

Само кад су у питању прилози којима је доследно својствено понашање у смислу (2) могуће је увести експлицитан податак о аутору коментара. Остали прилози искључују овакву могућност (тј. не може се рећи **По његовом уверењу, она је, на жалост, њала на испитију*, **По мом мишљењу, она је, срећом, положила* и сл.).

³⁵ Барцова, на пример, износи да је у немачком тенденција обличког разликовања функције реченичног модификатора од функције предикатског помоћу суфикса *-weise* (в. *op. cit.*, стр. 159 и даље).

Реченица се може у принципу структурирати са два модификатора „додатног коментара“, с тим што је један од њих издвојен паузама, а други није: *Он је, СРЕЋОМ, МУДРО на све што ћушао; Он је, НА ЖАЛОСТ, НЕПОТРЕБНО себе увалио у обавезе; НЕВЕРОВАТНО, она је њоново НАИВНО њоверовала у исју њричу*; и сл. С генеративне тачке гледишта посматрано, примарно се овде очигледно оформљује реченица с интегрисаним прилогом, па тек онда долази до модификовања прилогом неинтегрисаног типа (дакле: *Он је мудро на све што ћушао, што је срећа* → *Он је, срећом, мудро на све што ћушао*, а не **Он је, срећом, на све што ћушао, што је мудро* → ...; *Он је нешто потребно себе увалио у обавезе, што је за жаљење* → *Он је, на жалоси, себе нешто потребно увалио у обавезе*, а не **Он је, на жалоси, себе увалио у обавезе, што је нешто потребно* → ...; итд.).

И у српскохрватском, као и у другим језицима, код неких зависно сложених реченичних структура прилог који је изречен у главној реченици у ствари непосредно модификује садржину зависне структуре: *Он је НЕТАЧНО рекао да се Дунав улива у Јадранско море* = „Он је рекао да се Дунав улива у Јадранско море, што је нетачно“ (тј. „Нетачно је да се Дунав улива у Јадранско море“, а не „Нетачно је да је он то рекао“); *Он је штачно њриметио да се што мени не допада* = „Он је приметио да се то мени не допада, што је тачно“ (тј. „Тачно је да се то мени не допада“, а не „Тачно је да је он приметио“). Постоје, сем тога, и реченице које, бар на изглед, нису сложене, али чији прилог „додатног коментара“ такође не модификује непосредно садржину синтаксичке структуре у којој је лоциран. Тако се, рецимо, значење реченица *Он је НЕТАЧНО испричао догађај* и *Он је ПОГРЕШНО њреводио* не може интерпретирати у смислу **„Он је испричао догађај, што је нетачно“* и **„Он је преводио, што је погрешно“*. Ту, у ствари, морамо прибећи дубинској анализи уводећи непознату „X“, односно непознате „X“ и „Y“, ради идентификовања неизречене (а подразумеване) допуне глагола „испричати“ односно „преводити“: *Он је нештачно испричао догађај* = „Он је испричао да се догодило X, што је нетачно“ (тј. „Нетачно је да се догодило X“, а не „Нетачно је да је он испричао“), *Он је њогрешно њреводио* = „Он је поруку преносио с једног језика у други стављајући X за Y, што је погрешно“ (тј. „Погрешно је што је стављао X за Y“, а не „Погрешно је што је поруку преносио с једног језика у други“).

У своме раду *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“* скренула сам пажњу на то да у неким случајевима допуна на коју се прилог непосредно односи није реченичног већ номиналног

карактера: *Иван Милана незаслужено хвали*³⁶ = „Иван хвали Милана, што МИЛАН није заслужио“; и сл. Ову би појаву требало у будућим истраживањима детаљније осветлити.

У истом раду указала сам и на чињеницу да се модификација прилогом унутар зависно сложене реченице остварује по следећем принципу: увек само један конститутивни део сложене реченице подлеже непосредно модификацији, није битно који; битно је, међутим, то да је у таквом случају реченични прилог редовно својим значењем имплицативан, и то тако да импликација обухвата садржину оног дела сложене структуре за коју се модификатор у датом случају непосредно не везује. У реченици, рецимо, *Она тврди да се Милан оженио* могу стајати адверби (1) *непотребно* и (2) *нетачно*: (1) *Она НЕПОТРЕБНО тврди да се Милан оженио* = „Она тврди да се Милан оженио, ШТО ЈЕ НЕПОТРЕБНО“; (2) *Она НЕТАЧНО тврди да се Милан оженио* = „Она тврди да се Милан оженио, ШТО ЈЕ НЕТАЧНО“. Предикат *непотребно је* односи се непосредно на прву реченицу сложене структуре, предикат *нетачно је* на другу: (1) „Непотребно је да она тврди...“ (а не *„Непотребно је да се Милан оженио“); (2) „Нетачно је да се Милан оженио“ (а не: „Нетачно је да она тврди“). Дати коментари су на следећи начин имплицативни: „Непотребно је да она тврди“ имплицира информацију „зато што се већ зна да се Милан оженио“, а „Нетачно је да се Милан оженио“ информацију „те стога она није у праву кад (то) тврди“. Импликације које се под околностима оваквих модификација реченице јављају могу бити врло различите, више или мање компликоване. И ту нам тек предстоје интензивнија истраживања.

Посебном семантичко-синтаксичком компликованошћу одликују се поједине структуре у којима се реченични прилог оформљује као придев.

До адјективизације реченичног прилога долази у принципу онда када је реченични предикат номинализован. Феномен „лексичког декомпоновања“ предиката³⁷, на пример, обавезно је праћен својеврсном предикатском номинализацијом: *ТВРДИТИ* → *износићи ТВРДЉЕ, ОДГОВОРТИ* → *даћи ОДГОВОР* и сл. У таквим случајевима номинализација лексичког језгра предиката аутоматски изазива претварање прилога у придев: *Она је НЕТАЧНО ТВРДИЛА да...* → *Она је из-*

³⁶ Више о могућностима модификације овог глагола в. у моме раду *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*.

³⁷ Ову појаву и њено испољавање у нашем језику описао је Милорад Радвановић у својој студији *Декомпоновање предиката на примерима српскохрватског језика*, Јужнословенски филолог XXIII, 1977, 53—80.

носила **НЕТАЧНЕ ТВРДИЈЕ**, Он је **НЕТАЧНО ОДГОВОРИО** да... → Он је дао **НЕТАЧАН ОДГОВОР** и сл. Ова врста адјективизације је, међутим, релативно једноставна семантичко-синтаксичка појава чија се генеративна историја може лако реконструисати. Компликовани су они други случајеви у којима прелазак прилога у придев није условљен предикатском номинализацијом.

Треба, наиме, имати у виду чињеницу да се у српскохрватском, уз реченице као Он је **ПОГРЕШНО СЕО** на моје место, Он је **ПОГРЕШНО УШАО** на њредња врата и сл., појављују и реченице Он је сео на **ПОГРЕШНО МЕСТО**, Он је ушао на **ПОГРЕШНА ВРАТА** и сл. У овим другим структурама дата придевска форма очигледно представља номинализовану верзију реченичног прилога *погрешно*. Треба, међутим, претпоставити да уместо ње у истој синтаксичкој позицији на нивоу одговарајуће дубинске структуре стоји лексички неидентификована јединица „X“, а коментар „погрешно“, којим је пропраћена реченична информација, имплицира при том да је требало очекивати (лексички неидентификовану) јединицу „Y“ на месту јединице „X“: Он је сео на *погрешно место* = „Он је сео на место X, што је погрешно (ТРЕБАЛО ЈЕ ДА СЕДНЕ НА МЕСТО Y)“, Он је ушао на *погрешна врата* = „Он је ушао на врата X, што је погрешно (ТРЕБАЛО ЈЕ ДА УЋЕ НА ВРАТА Y)“³⁸.

Као што сам већ изнела у раду *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*, испитивање дистрибуције српскохрватских облика са оваквом функцијом ректификационог коментара открива још једну семантичко-синтаксичку појаву од општијег теоријског значаја. Чињеница је, наиме, да се ректификационо значење никада не односи непосредно на радњу предиката, већ увек само на предикатске додатке (објекатске, месне итд.). Отуда, рецимо, никако не можемо рећи *Он је *погрешно легао* (у смислу: „Он је легао, ШТО ЈЕ ПОГРЕШКА С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ [ТРЕБАЛО ЈЕ ДА УЧИНИ НЕШТО ДРУГОЈ]“), док би Он је *погрешно легао у кревет* (у смислу: „Он је легао у кревет, ШТО ЈЕ ПОГРЕШКА С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ [ТРЕБАЛО ЈЕ ДА ЛЕГНЕ НА X]“; „X“ је „диван“, „клуна“ или сл.) било прихватљиво. Најчешће се, у ствари, ректификациони коментар односи на атрибутску одредбу датог предикатског додатка: Он је *погрешно легао у Миланов кревет* = „Он је легао у Миланов кревет, ШТО ЈЕ ПОГРЕШКА С

³⁸ О неким другим, више теоријским аспектима овог феномена адјективизације прилога *погрешно* в. у мом раду *О реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*.

ЊЕГОВЕ СТРАНЕ [ТРЕБАЛО ЈЕ ДА ЛЕГНЕ У КРЕВЕТ Х]“ и сл. Овај феномен тек очекује своје право објашњење на плану опште семантичке теорије.

Посебну би пажњу требало посветити оним ситуацијама које не пружају могућности за то да се дати прилог понаша као изразит представник било којег од приказаних типова модификатора. Да има таквих ситуација помињано је успутно у стручној литератури³⁹, без дубљег осветљавања околности које условљавају ову врсту феномена.

Скренула бих овом приликом пажњу на то да до овакве неизразитости долази по правилу онда када је значење прилога такве природе да се не да прецизно лексички идентификовати. Узмимо примера ради (колоквијалну) реченицу *Ја му, НАВРАГА, обећао да ћу доћи*⁴⁰. Дати облик *наврага* врши службу прилога, али је као модификаторски тип неизразитог карактера у описаном смислу. Та је околност директна последица чињенице да му се значење не може прецизно експлицирати одговарајућом трансформацијом реченице у којој се јавља. Он је, очевидно, у семантичко-функционалном погледу близак прилогу *на жалоси* (уп. *Ја му, НАВРАГА, обећао да ћу доћи* са *Ја му, НА ЖАЛОСТ, обећао да ћу доћи*) који стоји у директној значењској вези са „жаљење“ („жалити“) и служи као модификатор „додатног коментара“: *Ја му, НА ЖАЛОСТ, обећао да ћу доћи* = „Ја му обећао да ћу доћи, ШТО ЈЕ ЗА ЖАЉЕЊЕ (ШТО ТРЕБА ЖАЛИТИ)“. Али, за разлику од *на жалоси*, *наврага* нема према себи одговарајућу прецизно идентификовану лексичку јединицу која би, уведена у накнадно додату релативну структуру, служила експлицирању функције „додатног коментара“. Ту је могуће само приближно одредити семантичку нијансу о којој се ради (*Ја му, НАВРАГА, обећао да ћу доћи* = „Ја му обећао да ћу доћи, ШТО МЕ САД ЈЕДИ“ или „... , ШТО ЈЕ БИЛО ГЛУПО С МОЈЕ СТРАНЕ“ или „... , ШТО СЕ САД БАШ НЕЗГОДНО НАМЕНИЛО“ и сл.).

Било би потребно, пошто се претходно сачини тачан списак потенцијалних кандидата за функцију реченичних прилога, подврћи анализи прикладан језички корпус са циљем да се дубље осветле не само „неизразити случајеви“ већ и правила дистрибуције свих реги-

³⁹ Алертон и Крутенден, на пример, класификујући разне типове прилога у енглеском језику истичу да постоје случајеви који нису довољно изразити представници приказаних семантичко-функционалних класа (в. *op. cit.*, на стр. 8).

⁴⁰ У колоквијалним реченицама понеких говорних представника има разних псовки употребљених ради модификације датог реченичног садржаја које су у овом смислу недовољно семантички прозирне. Будућа истраживања мораће и те појаве обухватити систематском анализом.

строваних реченичних прилога (тј. указати на то који су изрази стандардни, који колоквијални, који вулгарни итд.). Ово је, уосталом, задатак који се не поставља само пред сербокroatисте, већ и пред стручњаке за синтаксичка питања осталих словенских језика.

Милка Ивић

S u m m a r y

M i l k a I v i ć

ON SERBO-CROATIAN SENTENCE ADVERBS

Inspired by contemporary logic general linguistics has been considering the problems of sentence modification with much attention during the past decade. However, new theoretical and methodological achievements have not been enough applied to the Slavic linguistic facts.

This article represents an attempt to systematize and classify already registered phenomena, as well as an attempt to develop some ideas which have been only suggested in recent theoretical studies and to exemplify them by Serbo-Croatian linguistic facts. In addition to it the author brings to light some phenomena unobserved until now, which although immediately concerned with the Serbo-Croatian language have a more general theoretical bearing (as for example the adjectival use of sentence adverbs of the type *pogrešno*: *On je seo na pogrešno mesto* and the like).